

TALABALARNING MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASI: TARKIBIY KOMPONENTLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Nilufar Abdullayeva

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Namangan filiali o'qituvchisi

nilufarabdullaeva@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22303837>

Annotatsiya: Maqolada talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'limning globallashuvi va madaniyatlararo aloqalarning kengayishi sharoitida mazkur kompetensiyaning mazmunini aniqlash hamda uning tarkibiy komponentlarini ilmiy jihatdan asoslash zarurati yoritiladi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, madaniy bilim, munosabat, kommunikativ ko'nikma.

Abstract: This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations for developing students' intercultural communicative competence. It highlights the need to define the content of this competence and to provide a scientific basis for its constituent components in the context of the globalization of education and the expansion of intercultural communication.

Keywords: intercultural communication, cultural knowledge, attitudes, communicative skills.

Kirish

Zamonaviy ta'lim makonining globallashuvi turli madaniyat vakillari o'rtasidagi aloqalarning jadallashuvi bilan birga ta'lim oluvchilardan yangi kommunikativ kompetensiyalarni talab etmoqda. Xalqaro akademik hamkorlik, talabalarning mobilligi, raqamli kommunikatsiya va transmilliy kasbiy aloqalarning kengayishi natijasida boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qila olish shaxsning ta'limiy va kasbiy tayyorgarligining muhim ko'rsatkichlaridan biriga aylanmoqda. Bunday sharoitda xorijiy tilni bilishning o'zi yetarli bo'lmay, til vositalaridan muayyan ijtimoiy va madaniy kontekstga mos ravishda foydalanish, boshqa madaniyat vakillarining nuqtayi nazarini tushunish va kommunikativ xatti-harakatni vaziyatga muvofiq moslashtirish qobiliyati ham talab etiladi. Madaniyatlararo muloqotning mazmuni aynan shu jihat bilan tavsiflanadi. Muloqot jarayonida ishtirokchilar nafaqat til vositalaridan, balki turli qadriyatlar, ijtimoiy me'yorlar, madaniy tajriba va kommunikativ odatlardan foydalanadilar. Shu sababli kommunikativ muvaffaqiyat ko'pincha tilning grammatik jihatdan to'g'ri qo'llanishidan ko'ra, uning muayyan madaniy vaziyatga qanchalik mos kelishiga bog'liq bo'ladi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya turli madaniyat vakillari bilan samarali va maqbul muloqot qilish imkonini beruvchi bilim, munosabat va ko'nikmalarning integrativ majmui sifatida talqin qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining tarkibiy tuzilishi masalasi xorijiy til ta'limi metodikasida turli nazariy yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan. Mazkur kompetensiya birgina madaniy ma'lumotlarni egallash bilan chegaralanmaydi. U shaxsning boshqa madaniyatni anglashga tayyorligi, madaniy farqlarni qabul qilishi, tegishli bilimlarni muloqot jarayonida qo'llashi, madaniyatlararo vaziyatlarni talqin qilishi va zarur hollarda o'z kommunikativ xatti-harakatini moslashtira olishini ham qamrab oladi.

Madaniyatlararo kompetensiyaning muhim modellaridan biri A. Knapp-Potthoff tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvdir. Mazkur modelda madaniyatlararo kompetensiya uch asosiy yo'nalish: affektiv, kognitiv va strategik komponentlar orqali tavsiflanadi. Affektiv komponent tarkibiga boshqa madaniyat vakillariga nisbatan empatiya, ochiqlik va bag'rikenglik kiradi. Kognitiv komponent o'rganilayotgan til va madaniyatga oid bilimlarni, shuningdek, madaniyatlararo o'zaro ta'sirning umumiy qonuniyatlarini anglashni nazarda tutadi. Strategik komponent esa kommunikativ, ta'limiy va tadqiqotchilik strategiyalaridan foydalanish bilan bog'lanadi.

A. Knapp-Potthoff yondashuvida strategik tarkibning ahamiyati shundaki, madaniyatlararo muloqotda mavjud bilimlarni oddiy takrorlash emas, balki ularni vaziyatga moslashtirish va yangi kommunikativ muammolarni hal etishda qo'llash talab etiladi. Keyingi tadqiqotlarda ushbu strategik

yo‘nalish refleksiya bilan ham bog‘lanib, shaxsning o‘z tajribasi va mavjud bilimlarini qayta ko‘rib chiqishi madaniyatlararo rivojlanishning muhim sharti sifatida talqin qilinadi.

Xorijiy til ta‘limida madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaning eng ko‘p qo‘llanadigan modellari biri M. Byram tomonidan ishlab chiqilgan. Olimning konsepsiyasida kompetensiya beshta o‘zaro bog‘liq komponent orqali ifodalanadi: munosabatlar, bilim, talqin qilish va bog‘lash ko‘nikmalari, kashf etish va o‘zaro ta‘sir ko‘nikmalari hamda tanqidiy madaniy anglash [1].

Munosabatlar (savoir être) boshqa madaniyat vakillariga nisbatan qiziqish, ochiqlik va o‘z madaniy qarashlarini mutlaq mezon sifatida qabul qilmaslikka tayyorlikni anglatadi. Talaba boshqa madaniyatni baholashdan avval uni tushunishga intilishi, o‘z madaniy tajribasining ham ma‘lum darajada shartlanganligini anglay olishi lozim.

Bilim (savoir) o‘z va boshqa madaniyatdagi ijtimoiy guruhlar, ularning qadriyatlari, amaliyotlari va o‘zaro munosabat jarayonlari haqidagi tasavvurlarni qamrab oladi. Bunday bilim madaniy faktlarni yodlab olish bilan cheklanmay, ijtimoiy guruhlar va shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarning qanday shakllanishini tushunishni ham nazarda tutadi [1].

Talqin qilish va bog‘lash ko‘nikmalari (savoir comprendre) boshqa madaniyatga oid hodisa, matn yoki xatti-harakatni anglash, uning mazmunini izohlash va uni o‘z madaniyatidagi tegishli hodisalar bilan qiyoslash imkonini beradi. Mazkur komponent talabada madaniyatlararo farqlarni faqat qayd etish emas, balki ularning mazmunini tushuntirish va o‘zaro munosabatini aniqlash qobiliyatini shakllantiradi.

Kashf etish va o‘zaro ta‘sir ko‘nikmalari (savoir apprendre/faire) yangi madaniy bilimlarni muloqot jarayonida mustaqil ravishda egallash va mavjud bilim, munosabat hamda ko‘nikmalarni real kommunikatsiyada qo‘llash bilan bog‘liq [1]. Tanqidiy madaniy anglash (savoir s’engager) esa o‘z va boshqa madaniyatlarning qarashlari, amaliyotlari hamda mahsulotlarini aniq mezonlar asosida tanqidiy baholashni anglatadi. Mazkur komponent talabani bir madaniyatni ikkinchi madaniyatga nisbatan ustun yoki mutlaq mezon sifatida qabul qilishdan saqlab, madaniy hodisalarga tahliliy yondashish imkonini beradi.

Shunday qilib, M. Byram modelida madaniyatlararo kompetensiya bilim, munosabat, talqin qilish, o‘zaro ta‘sir va tanqidiy baholashning integrativ tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu modelning pedagogik ahamiyati talabaning madaniyatlararo muloqotga tayyorgarligini nafaqat bilim darajasi, balki muloqot jarayonidagi amaliy faoliyati va refleksiv pozitsiyasi bilan ham bog‘lash imkonini beradi [1].

G.Elizarova madaniyatlararo kompetensiyani xorijiy til kommunikativ kompetensiyasi bilan uzviy aloqada ko‘rib, uning har bir tarkibiy qismida madaniyatlararo jihatning mavjudligini asoslaydi. Ushbu modelda xorijiy til kommunikativ kompetensiyasi lingvistik, sotsiolingvistik, nutqiy, strategik, sotsiomadaniy va ijtimoiy komponentlar bilan ifodalanadi. Lingvistik komponent til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlarini anglash va ularni tegishli kommunikativ ma’noda qo‘llash bilan bog‘liq. Bunda alohida leksik birliklarning milliy-madaniy semantikasi, realiyalar va boshqa madaniyatga xos tushunchalarni tushunish muhimdir.

Sotsiolingvistik komponent kommunikativ vaziyat, suhbatdoshlarning ijtimoiy maqomi va ular o‘rtasidagi munosabatlarga qarab til shakllarini tanlashni nazarda tutadi. Demak, bir xil kommunikativ mazmun turli ijtimoiy sharoitlarda turlicha ifodalanishi mumkin.

Nutqiy komponent turli madaniy kontekstlarda matnni yaratish va talqin qilishning tegishli strategiyalaridan foydalanishni qamrab oladi.

Strategik komponent muloqot davomida yuzaga keladigan til va madaniyatlararo qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun verbal va noverbal strategiyalarni tanlash bilan bog‘liq. Aynan shu komponent madaniyatlararo vositachilik uchun muhim metodik asos yaratadi.

Sotsiomadaniy komponent mahalliy so‘zlovchilar tomonidan qo‘llanadigan ijtimoiy-madaniy ifodalarni anglash, ularning kontekstual ma’nosini tushunish va vaziyatga mos shaklni tanlash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy komponent esa boshqa shaxslar bilan aloqa qilishga tayyorlik, motivatsiya, o‘ziga ishonch, empatiya va ijtimoiy vaziyatlarni boshqarish qobiliyatlari bilan tavsiflanadi.

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish natijasida talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini quyidagi o‘zaro bog‘liq komponentlar asosida tavsiflash mumkin:

Kognitiv component: o‘z va boshqa madaniyatlar, qadriyatlar, urf-odatlar, ijtimoiy me‘yorlar hamda kommunikativ xususiyatlar haqidagi bilimlarni qamrab oladi.

Affektiv component: ochiqlik, qiziqish, empatiya, bag‘rikenglik va madaniy farqlarni qabul qilishga tayyorlik bilan tavsiflanadi.

Kommunikativ-amaliy component: turli madaniy vaziyatlarda til va nutq vositalaridan vaziyatga mos foydalanish qobiliyatini ifodalaydi.

Sotsiolingvistik-sotsiomadaniy component: ijtimoiy maqom, munosabat, kontekst va madaniy me‘yorlardan kelib chiqib kommunikativ vositalarni tanlash qobiliyatini anglatadi.

Strategik component: madaniyatlararo tushunmovchiliklarni bartaraf etish, muloqotni davom ettirish va moslashuv strategiyalaridan foydalanishni qamrab oladi.

Refleksiv-tanqidiy component: o‘z madaniy qarashlari va stereotiplarini tahlil qilish, boshqa madaniyatni tanqidiy va xolis baholash qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur tizim M.Byramning besh komponentli modelidagi munosabat, bilim, talqin qilish va bog‘lash, kashf etish va o‘zaro ta’sir hamda tanqidiy madaniy anglash jihatlari bilan, shuningdek, G.Elizarovanning kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, sotsiolingvistik, nutqiy, strategik, sotsiomadaniy va ijtimoiy tarkibiy qismlariga bergan yondashuvi bilan uzviy bog‘lanadi [1; 6]. Bunday tizimlashtirish talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda bilim, munosabat, amaliy kommunikativ faoliyat, strategik moslashuv va refleksiya o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash imkonini beradi.

Talabalarda mazkur kompetensiyani shakllantirish uchun ta’lim mazmuni real va modellashirilgan madaniyatlararo vaziyatlar bilan boyitilishi lozim. Autentik matnlar, videomateriallar, muloqot namunalarini tahlil qilish, case study, rolli o‘yinlar, simulyatsiyalar, madaniyatlararo munozaralar va muammoli vaziyatlar talabani madaniy bilimlarini amaliy kommunikativ faoliyat bilan bog‘laydi. Bunday faoliyatlarda talaba nafaqat boshqa madaniyat haqida bilim oladi, balki kommunikativ vaziyatni tahlil qiladi, suhbatdoshning pozitsiyasini tushunishga harakat qiladi, muqobil kommunikativ strategiyalarni tanlaydi va faoliyat natijasini reflektiv baholaydi. Madaniyatlararo kompetensiyani baholashda faqat deklarativ bilimlarni tekshirish bilan cheklanmasdan, vaziyatli topshiriqlar, kuzatuv, o‘z-o‘zini baholash, refleksiv yozuvlar va kommunikativ faoliyat mahsulotlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta’limning globallashuvi va xalqaro kommunikativ aloqalarning kengayishi bilan belgilanadigan muhim pedagogik vazifadir. Tahlil qilingan yondashuvlar madaniyatlararo kompetensiyani bir xil mazmundagi yagona tuzilma sifatida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi bilim, munosabat, kommunikativ, sotsiolingvistik-sotsiokultural, strategik va refleksiv-tanqidiy komponentlarning integrativ tizimi sifatida talqin qilish imkonini beradi. A.Knapp-Potthoff yondashuvida affektiv, kognitiv va strategik jihatlar ustuvor bo‘lsa, M. Byram modelida munosabatlar, bilim, talqin va bog‘lash, kashf etish va o‘zaro ta’sir hamda tanqidiy madaniy anglash markaziy o‘rin egallaydi. G. Elizarova esa madaniyatlararo jihatni lingvistik, sotsiolingvistik, nutqiy, strategik, sotsiomadaniy va ijtimoiy kompetensiyalar tarkibida ochib beradi. Oliy ta’limda talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni madaniy bilimlarni berish, ijobiy munosabatlarni shakllantirish, kommunikativ va sotsiolingvistik ko‘nikmalarni rivojlantirish, madaniyatlararo muammolarni hal etish strategiyalarini o‘rgatish hamda refleksiv-tanqidiy faoliyatni tashkil etishning uzviy tizimi asosida qurilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
2. Deardorff D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // Journal of Studies in International Education. – 2006. – Vol. 10, No. 3. – P. 241–266. DOI: 10.1177/1028315306287002.
3. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe, 2020.

4. Hall E. T., Trager G. L. The Analysis of Culture. – Washington, D.C.: American Council of Learned Societies, 1953.

5. Zhou R., Samad A., Perinpasingam T. A systematic review of cross-cultural communicative competence in EFL teaching: insights from China // Humanities and Social Sciences Communications. – 2024. – Vol. 11. – Article 1750. DOI: 10.1057/s41599-024-04071-5.

6. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам. – Санкт-Петербург: КАРО, 2005.